

## KRÚDY ESSIVUSI HASONLATAI

PETHŐ JÓZSEF

### 1. Bevezetés: a dolgozat céljairól

Jelen tanulmány több, lényeges volta miatt e bevezetésben is kiemelendő célt kíván megvalósítani. Ezek közül a legfontosabb természetesen nem lehet más, mint az, hogy Ünnepeletünk köszöntése és egyúttal az iránta érzett tisztelet kifejezése kíván lenni. Emellett a legfontosabb, de általánosnak tekintendő cél mellett a következő specifikus célokat érdemes még itt rögzíteni: A Krúdy-próza egyik sajátos, több szempontból is lényeges stíluselmét, Krúdy essivusi hasonlatait kívánom az első megközelítés lehetőségeiből és természetéből adódóan kezdeményező jelleggel, vázlatosan bemutatni. E specifikus célhoz szorosan hozzátartozik még néhány belőle levezethető, általánosított igényű cél is. Ezen átmeneti hasonlattípus, tudniillik az essivusi hasonlat átmenetnek tekinthető a „tulajdonképpen” hasonlat és a metafora között, tárgyalásával újabb lehetőséget kívánok bemutatni a kognitív nyelvészet egyik, különösen módszertani szempontból lényeges alapelveinek, a prototípuselvnek kognitív stilisztikai alkalmazására és egyúttal újabb igazolására. Továbbá megemlíteném az is, hogy a mondattan és a stilisztika szoros összefüggéséből adódó elemzési lehetőségekre is rá kívánok mutatni. Ez utóbbi céloommal tulajdonképpen be is zárul „a célok köre” hiszen grammatika és stilisztika itteni összekapcsolása nem véletlen, tiszteletem jeléül ezzel is kapcsolódni kívánok Ünnepeletünk oktatói és kutatói munkásságának egyik meghatározó területéhez, a grammatikához.

### 2. A hasonlatok jelentősége és főbb típusai Krúdy prózájában

A hasonlatoknak a Krúdy-prózában betöltött jelentőségéről a mai napig érvényes, sőt pontosabban fogalmazva: időtálló – hiszen bátran állítható, hogy a jövőben is érvényesnek megmaradó – összefoglalását adja Kemény Gábor a Krúdy-szakirodalom egyik stilisztikai alapművének számító, *Krúdy képkalkotása* című, 1974-es munkájában<sup>1</sup>. Erre az összefoglalásra támaszkodva mindenekelőtt azt érdemes e rövid áttekintés elején leszögezni, hogy a hasonlat Krúdy képkalkotásának nemcsak „a leggyakoribb, de a legfontosabb, legjellegzetesebb tényezője is”, amely olyanféle szerepet tölt be a Krúdy stílusvilágában, mint „Adynál a szimbólum vagy József Attilánál a megszemélyesítés”.<sup>2</sup> Szintén a mai napig áll Kemény Gábornak az a megállapítása, hogy ennek ellenére a Krúdy-hasonlatok rendszerező, tudományos igényű elemző bemutatása meglehetősen szegényes.<sup>3</sup> Kemény idézett könyvében pusztán egyetlen ilyen tanulmányt tudott említeni,<sup>4</sup> Herczeg Gyula értekezését,<sup>5</sup> és ehhez jószerivel azóta is csak Kemény Gábor munkáit adhatjuk hozzá.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> KEMÉNY 1974.

<sup>2</sup> KEMÉNY 1974, 30–31; vö. még HERCZEG 1959.

<sup>3</sup> KEMÉNY 1974, 30–31.

<sup>4</sup> KEMÉNY 1974, 31.

<sup>5</sup> HERCZEG 1959.

<sup>6</sup> Lásd KEMÉNY 1974; 1991; 1993; 2002; 2019; vö. még PETHŐ 2008; 2018.

A hasonlatok Krúdy műveiben megjelenő, a stílustulajdonításban és a szövegértelem létrejöttében legfőbb stilisztikai funkciói és az e funkciók szerinti hasonlattípusok szintén elsősorban Kemény eredményeire<sup>7</sup> támaszkodva az alábbiak szerint írhatók le:

- a) Szemléltetés, azaz magyarázat, pontosító ábrázolás. E funkció első helyen történő említését az indokolja, hogy ez a hasonlatok per definitionem alapfunkciója,<sup>8</sup> az ilyen funkciójú (típusú) hasonlatok viszont igen ritkán fordulnak elő a Krúdy-életműben.

Emellett a – nem Krúdy prózájában betöltött jelentősége, hanem a hasonlatok általános szerepéből kiindulva előrehelyezett – funkció mellett a következő, Krúdy prózájában specifikusan lényegi stílusjellemzőként számba vehető hasonlatfunkciókról kell szólni:

- b) Anticipáció (sejtetés, előreutalás). Ugyan Kemény Gábor szerint<sup>9</sup> ez a típus az általa külön típusnak felvett „hangulatteremtés” (részletesebben l. alább) különös esete, sajátos megnyilvánulási módja, de éppen Kemény későbbi, az anticipáció Krúdy-művekbeli jelentőségét bizonyító elemzése alapján<sup>10</sup> ezt bizvást önálló típusnak tekinthetjük.
- c) Lírai jellegű önkifejezés. Krúdy prózájának sok tekintetben „lírai” jellege közismert, a szakirodalomban is gyakran tárgyalt stílusjellemző,<sup>11</sup> ennek összetevőjeként gyakran kapnak szerepet a hasonlatok is.
- d) Dimenziótágítás: a cselekmény idejének, terének, egyéb összetevőinek és ezáltal a szövegértelemnek poétikai szempontból meghatározó „megnyitása”, tágítása. Az ide tartozó, jellegzetesen „krúdys” hasonlatok gyakran „térben és időben végtelenre tárják a cselekmény színterét: a hasonlított négydimenziós meghatározottságából a hasonlatok tárgya a létezés teljességének szimultaneitásába emel”.<sup>12</sup>

Jómagam mindehhez, tehát a főleg Kemény Gábor hasonlatkutatásain alapuló funkció-meghatározásokhoz két további tennék hozzá mint külön funkciót, illetve típust:

- e) Irónia. A klasszikus retorikai alapú stilisztikai megközelítés szerint az irónia olyan szemantikai alakzat, amelynek lényegi tulajdonsága, hogy „mást mondunk, mint amit gondolunk; leggyakrabban az ellenkezőjét gondoljuk annak, amit mondunk”.<sup>13</sup> Az itteni iróniaértelmezés viszont, amely Tátrai Szilárd kognitív pragmatikai megközelítésén alapul,<sup>14</sup> az irónia lényegét abban látja, hogy alkalmazásával lehetővé válik az implicit értékelés, a megnyilatkozó kétségbe vonja az ironikusan mondottak eredeti kiindulópontjának, azaz értékelési centrumának megfelelőségét, helyénvalóságát, és egyúttal az általa ajánlott értékelési centrum adekvátabb voltát implikálja, amelyhez általában leginkább kritikai attitűd kapcsolódik.<sup>15</sup>
- f) Stilizálás. A szecesszió legáltalánosabb, legjellegzetesebb stílustechnikája a stilizáció, ennek egyik megjelenési formája Krúdy műveiben a stilizáló hasonlat.<sup>16</sup>

<sup>7</sup> Főképpen KEMÉNY 1974, 76–81; 1993, 92–113; vö. még PETHŐ 2011, 90–95.

<sup>8</sup> Vö. pl. SZATHMÁRI 1985, 114; KOCSÁNY 2008, 278.

<sup>9</sup> KEMÉNY 1974, 79.

<sup>10</sup> Lásd pl. KEMÉNY 1993, 119, 149–151; vö. még PETHŐ 2011, 95.

<sup>11</sup> Vö. pl. EGRI 1969, 171–172; KEMÉNY 1974, 79–81; CZÉRE 1987, passim.

<sup>12</sup> KEMÉNY 1974, 80.

<sup>13</sup> SZABÓ G. Zoltán –SZÖRÉNYI László: *Kis magyar retorika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, 169–170.

<sup>14</sup> Lásd pl. TÁTRAI 2008, 2011.

<sup>15</sup> Krúdy ironikus hasonlatairól lásd PETHŐ 2011, 92–95.

<sup>16</sup> Vö. PETHŐ 2014.

A fent bemutatott funkciókon kívül Kemény Gábor tárgyalja még a Krúdy-hasonlatok funkcióiról szólva a „hangulatteremtést” is.<sup>17</sup> Ennek lényegét a következőkben határozza meg: „a hasonlat alanyát a tárgyhoz kapcsolódó, emóciókban gazdag képzettársítások hangulatilag motiválják, s ezáltal egyrészt kifejezésre jut az író állásfoglalása, másrészt pedig a hallgató vagy olvasó is ráhangolódik egy bizonyos érzelmi-szemléleti hullámhosszra”.<sup>18</sup> E típust azonban itt nem tartottam indokoltnak felvenni, annak ellenére sem, hogy a magyar stilisztikai szakirodalomban is bevett kategóriáról van szó,<sup>19</sup> mivel jómagam is osztom Kemény kételyét abban, hogy a „hangulatteremtés”, a „hangulati motiváció” fogalmak esetünkben kielégítően definiálhatók.<sup>20</sup> Így bár e típus elhagyása ellentmondani látszik Kemény Gábor eredményeinek, valójában éppen idézett, kételyt kifejező gondolatmenetének „radikális” végigvitelén alapul. Szintén külön funkcióként szerepel még Kemény többször idézett munkájában a díszítés, a dekoratív szerep, azaz az esztétikai funkció („esztétikai faktor”) is. Magam ezt olyan átfogó funkciónak tartom,<sup>21</sup> amely kisebb-nagyobb mértékben mindegyik fenti típusnál jelentkezik, ab ovo a szépprózához tartozik, így külön kategóriaként való megjelenítését szintén nem tartom indokoltnak.

A fent bemutatott funkciók hozzájárulása az adott szöveg dinamikusan, a befogadói értelmező folyamatok függvényében létrejövő értelemszerkezetéhez különböző mértékben (eltérő jelentőséggel), emergens szerkezetekben, más poétikai tényezőkkel összefonódva valósul meg. A fenti felosztás ebből következően metodológiai jellegű, amelynek az a célja, hogy elősegítse a Krúdy-hasonlatok leírását, értelmezését, hangsúlyozni szükséges azonban, hogy az egyes hasonlatoknak a szövegértelem létrejöttében betöltött tényleges funkciója minden esetben csak a tüzetes elemzés által válhat fogalmilag megközelíthetővé.

### 3. Az essivusi hasonlatokról

Krúdy essivusi hasonlatainak részletesebb vizsgálata előtt szükséges itt először magával az essivusi hasonlat kategóriájával is foglalkozni, hiszen nem a szakirodalomban bevett fogalomról van szó. Ahogyan ezt a megnevezés is pontosan tükrözi azzal, hogy a jelző grammatikai, a jelzett szó pedig stilisztikai kategória, maga a fogalomértelmezés is két irányból kell, hogy történjen: stilisztikai és grammatikai szempontból, kettős alapozással.

A nyelvi képek legátfogóbb rendszerezését, jellemzését adó magyar nyelvű szintézis, Kemény Gábor *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába* című kötete a teljes metafora képi eleméről szólva a következőket mondja: egyebek mellett ez az elem lehet „valamilyen határozó, leggyakrabban *-ként*; *-nak*, *-nek* vagy *-ul*, *-ül* ragos, esetleg *mint* kötőszós essivusi állapothatározó [...]»: »Kóbor kutyaként jár a szél« (József A.: Külvárosi éj; idézi Rácz 1974: 292); »Szalmazsákok, mint tutajok, / úsznak némán az éjjel árján« (József A.: Külvárosi éj; idézi Rácz uo.). [...] Az ide vonható jelenségek egy részét nem könnyű megkülönböztetni a hasonlattól sem. Ha a bennük levő határozót nem állapot-, hanem módhatározóként elemezzük, a Rácz Endre idézte József Attila-példák **nem is metaforák, hanem hasonlatok, mert nem azonosítást, hanem hasonlítást fejeznek ki** (azt, hogy a költő a *szalmazsákok, mint tutajok* képét inkább hasonlatnak szánta, a *mint* kötőszó elé tett vessző is jelzi)” (a kiemelés tőlem: P. J.).<sup>22</sup> Kemény tehát „az ide vonható jelenségeket”, azaz a *-ként* ragos és

<sup>17</sup> KEMÉNY 1974, 78.

<sup>18</sup> KEMÉNY 1974, 78.

<sup>19</sup> Lásd pl. SZATHMÁRI 1985, 114–115.

<sup>20</sup> KEMÉNY 1974, 78.

<sup>21</sup> Az átfogó jellegre egyébként Kemény Gábor is utal, lásd KEMÉNY 1974, 79.

<sup>22</sup> KEMÉNY 2002, 105–106.

a *mint*-es határozókat csak abban az esetben tekinti hasonlatnak, ha azokat „nem állapot-, hanem módhatározóként elemezzük”. Érdekes, immár nem stilisztikai, hanem grammatikai szempontból, e különbségtéves kapcsán itt még arra is utalni, hogy az újabb grammatikai szakirodalom elkülöníti a *mint* kötőszót és a határozóvá tevő *mint*-et, amely morfológiai természetű szerkezetekben megjelenő viszonyzó,<sup>23</sup> eszerint ha állapothatározóként elemezzük a *Szalmásákok, mint tutajok, / úsznak...* példa *mint tutajok* elemét, akkor itt a *mint* nem kötőszó, hanem morfológiai természetű szerkezetekben megjelenő viszonyzó.

A *mai magyar nyelv* című, korábbi egyetemi tankönyv<sup>24</sup> határozottan elválasztja egymástól a *mint*-tel kifejezett állapothatározói mondatrészt „a *mint* kötőszós hasonlító jelentésárnyalatú, hiányos szerkezetű módhatározói mellékmondatoktól”.<sup>25</sup> Ugyanakkor – és szempontunkból ez a különösen lényeges, a fenti stilisztikai megközelítéstől eltérő funkcióértelmezés – rámutat arra is, hogy „az állapothatározó is lehet **hasonlító** jelentésárnyalatú, ha a vele kifejezett személyt vagy dolgot mintegy azonosítjuk azzal a személlyel vagy dologgal, amelynek állapotát megjelöli. Stilisztikai szempontból tehát ilyenkor inkább metaforikus jelentésárnyalatról beszélhetnénk: »A háborúban győztes nyugati demokráciák mint saskeselyűk vetették magukat a legyőzöttek hulláira«” (kiemelés az eredetiben).<sup>26</sup>

A grammatikai megközelítést alkalmazva, analógiaként érdemes még szemügyre vennünk Rác Endre és Szemere Gyula következő példamondatát és elemzését:<sup>27</sup>

- (1) Komor *óriásként* állt a magányos fa a hegytetőn.

Mivel a továbbiakban, majd az elemző részben Krúdynam a határozóvá tevő *mint*-tel létrejött hasonlatait kívánom tárgyalni, itt szükséges utalni arra is, hogy a fenti mondat jelentését tekintve nyilvánvaló analógiája<sup>28</sup> ennek a *mint*-es szerkezetnek:

- (2) *Mint* komor *óriás* állt a magányos fa a hegytetőn.

Rác és Szemere idézett munkája szerint két potenciális, gyakorlatilag egyenrangú elemzési lehetősége van az állítmánynak alárendelt hasonlító értelmű *óriásként*nek: mód- és állapothatározónak egyaránt felfogható, hiszen jelentése kétféle lehet: 1. 'óriáshoz hasonló módon', 2. 'mintha óriás volna'.<sup>29</sup>

Módszertani szempontból joggal feltehető, hogy egy adott mondatban a kontextus, a pragmatikai tényezők alapján megglehető határozottsággal, pontossággal eldönthető, hogy éppen mód- vagy állapothatározóról van-e szó. Nézzük meg például a következő Krúdy-mondatot:

- (3) A fiatal grófnők karosszékeikben mint pasztellképek üldögéltek.

(A vörös postakocsi, 133)<sup>30</sup>

<sup>23</sup> Lásd pl. KESZLER 2000, 69 és passim.

<sup>24</sup> BENCÉDY et al. 1976.

<sup>25</sup> RÁCZ 1976, 312.

<sup>26</sup> RÁCZ 1976, 312; a „metaforikus hasonlat” stilisztikai fogalmához lásd pl. KEMÉNY 1974, 67–68.

<sup>27</sup> RÁCZ–SZEMERE 1989, 77.

<sup>28</sup> A *-ként* rag és a határozóvá tevő *mint* jelentés-, illetve funkcióbeli egyezéséhez lásd KESZLER 2000, 72.

<sup>29</sup> RÁCZ–SZEMERE 1989, 77.

<sup>30</sup> KRÚDY 1956, 133.

A (3)-ról az idevonható, „A fiatal grófnők karosszékeikben pasztellképeként üldögéltek” analógia ellenére nemcsak morfológiai-grammatikai, hanem szemantikai megközelítéssel is egyértelműen megállapítható, hogy itt csak állapothatározóról lehet szó, hiszen amíg a ’pasztellképhez hasonló módon üldögél’ jelentés teljességgel valószínűtlen, ahhoz nem tudunk valószínű kontextust rendelni, addig a ’fiatal grófnők mintha pasztellképek volnának’ elfogadható, az adott kontextusban teljességgel adekvát jelentés. A hasonlítás lehetséges, stilisztikai szempontból releváns implicit tertium comparationisa például a művészies, rendkívüli szépség; a finomság; a lány színek összehatása stb., külön-külön vagy akár együttesen.<sup>31</sup>

Visszatérve a stilisztika nyelvikép-, azon belül is főképpen hasonlatelméleti megközelítésére alapvető fontosságú kérdésként merül fel az is, hogy a „metaforikus jelleg” kizárja-e a hasonlatot? Erre a kérdésre, támaszkodva ebben az állásfoglalásban a vonatkozó szakirodalomra is,<sup>32</sup> bizvást tagadó választ adhatunk, azaz hasonlatként kategorizálhatjuk a szóban forgó *mint*-es állapothatározói szerkezeteket. Csupán néhány lényegi érvet hadd említsek: Nem jön létre névátvitel, nem jön létre azonosítás, viszont megvalósul az egymás mellé állítás; a *mint* jelenléte éppen a névátvitel, illetve az azonosítás hiányának egyértelmű grammatikai jele. E szempontból a metafora és a hasonlat közötti lényegi különbségre, ugyanakkor szemantikai szempontból mégis meglévő rokonságra Kocsány Piroska általánosságban így mutat rá: „A hasonlatban nincs névátvitel: nem nevezünk meg vele egy tárgyat vagy tényállást, nem alkotunk vele egy összetettségében és bonyolultságában egyszeri fogalmat, amint ezt a metaforával tesszük. [...] Mégis egymás mellé állítunk vele két, egyébként különböző tárgyat/tényállást, és ebben a kontrasztban észrevesszük és rögzítjük a hasonlóságot, éppen úgy, mint a metaforában.”<sup>33</sup>

#### 4. Krúdy essivusi hasonlatai a szöveg stílus- és értelemszerkezetében

A *vörös postakocsi* című Krúdy-regényben viszonylag nagyobb számban fordulnak elő essivusi hasonlatok. Nézzünk meg most két jellegzetes példát e regény szövegéből, mégpedig a hasonlatokat a funkcionális kognitív stilisztikai megközelítés nyelvhasználat-alapú módszertana szerint nem „független” nyelvi egységként, azaz nem a szövegből kiszakítva elemezve, hanem éppen ellenkezőleg: e hasonlatoknak a szöveg stílus- és értelemszerkezetében betöltött szerepére fókuszálva.

- (4) A kisasszonyok természetesen a grófnőkre voltak kíváncsiak elsősorban. Rezeda úr megmutatott nekik néhány mágnásasszonyt, akiket látásból ismert. *A fiatal grófnők karosszékeikben mint pasztellképek üldögéltek. Finom, csodálatosan gyöngéd arcbőrükkel, ruháikkal, kesztyűikkel, cipőikkel mint üvegházi növények foglaltak helyet a piros zsinórral elkerített részben.* Vajon hol veszik a grófnők kalapjukat, amely ízlésével és formájával olyannyira különbözik mindig a polgárasszonyok kalapjától? A kesztyűs talán külön kesztyűt varr Andrassy kontesznek? És az elzárt paloták levegőjében műtárgyak, festmények, ázsiai szőnyegek és gondtalan évek közepette felnövekedő hölgyek igazán mások volnának, mint a teremtés többi asszonyai? A rózsaszínű csipke alsóruháikon és a szalag cipőjükön, hajjuknak üde hulláma és szemüknek fénye vajon honnan van, hogy azt a

<sup>31</sup> A *mintha*-s hasonlatokról lásd pl. KEMÉNY 1974, 38–41; KOCSÁNY 2008, 270.

<sup>32</sup> Lásd pl. KOCSÁNY 2008.

<sup>33</sup> KOCSÁNY 2008, 267.

legügyesebb, leggazdagabb zsidónő sem tudja utánozni? Testüknek rugalmassága – még az idősebb hölgyeknél is – mintha csakugyan a századokon át átfinomult vérkeveredésnek a következménye volna! Kék vér! – mondták a régi regényírók. S a polgári férfiú felsóhajt, hogy sohasem ismeri meg a kékvérű nőket közelebbről.

(*A vörös postakocsi*, 133–134)<sup>34</sup>

Stilisztikai szempontból leginkább a (4) komplex szemantikája, (narrátori) nézőpontszerkezete és ezzel összefüggő értékelési rendszere figyelemre méltó. A jelenet középpontjában lévő fiatal grófnők értékelése kettős, nevezetesen finoman ironikus: egyfelől a hasonlatokban aktivizálódó tudáskeretekben elismerés, feltétlen csodálat fejeződik ki (pasztellkép – művészi érték; üvegházi növény – a ritkaság, különlegesség értéke), másfelől viszont a csodált és rendkívüli értékekben való implikált kételkedést, enyhe gúnyt hoznak felszínre a retorikus kérdések: *A kesztyűs talán külön kesztyűt varr Andrásy kontesznek? És az elzárt paloták levegőjében mütárgyak, festmények, ázsiai szőnyegek és gondtalan évek közepette felnövekedő hölgyek igazán mások volnának, mint a teremtés többi asszonyai? A „kettős játékban”, azaz az ironikus jelentés létrehozásában az essivusi hasonlatok nem prototipikus (azaz nem *mint* kötőszós) grammatikai szerkezetükkel ikonikusan<sup>35</sup> is szerepet kapnak. Mint ahogyan ez a fentiekben már szóba került, az essivusi hasonlat ugyanis átmenet a „szabályos» formájú hasonlat»<sup>36</sup> és a metafora között. A hasonlított és a hasonló jelentésvizonyának az összekapcsolás mellett meglévő, a konceptualizáció különleges grammatikai szerkezetében létrejövő bizonytalansága (hasonlóság? azonosság? azonosíthatóság? a hasonlóság önmagának ellentétébe, azaz tagadásba, kételybe forduló eltúlzása?) paralel az ironikus jelentésképzés lényegi mozzanatával: az értékelési centrum elbizonytalanításával, ilyen módon (egyéb jelentésképző funkciói mellett) szerves és lényegi hozzájárulás a szövegértelelemhez. Megemlíthető itt még a narrátor expressis verbis kifejezett távolságtartása is, amely egy új értékelési szempontot von be, a „régii regényírókét”: *Kék vér! – mondták a régi regényírók*. Ezzel összefüggésben érdemes visszatérni a kételkedő kérdésekre: ezek leginkább a communis opinio kérdéseiként értelmezhetők, de tulajdonképpen nem egyértelmű, hogy ezeket ki teszi fel: a narrátor, a közvélemény, a jelenetben nézőként részt vevő színésznők? Vagyis a nézőpontoknak olyan összetett szerkezete jön létre (kinek a nézőpontja érvényesül: a színésznőké, Rezeda Kázméré, a narrátoré, a régi regényíróké, a „polgári férfiúé”), amely – az említett egyéb tényezőkkel együtt – az értékeknek, az értékelésnek, összességében a szövegértelelemnek jelentős mértékű elbizonytalanítását, pontosabban szólva ironikus „játékát” eredményezi.*

- (5) Alvinczi Eduárd fiatal éveiben természetesen Oxfordban evezett, majd a párizsi osztrák–magyar követséghez került. Harminchárom őst vonultatta föl a kamarási próbához, holott kevesebb is elegendő lett volna. Harminchárom régi zászlósúr és várkapitány ment Bécsbe az udvarmesteri hivatalhoz, hogy a párizsi attasé diplomatafrakkjára rákerüljön a két kamarási gomb. (Alvinczi úr bizonyosan úgy látta álmában, hogy Miklós, a temesvári bán a buzogányával megdöngeti a Burg kapuját: „Nem kérni jöttünk, hanem jogunkat követelni!”) [...] Hazajött Budapestre,

<sup>34</sup> KRÚDY 1956, 133–134.

<sup>35</sup> Az ikonicitás stilisztikai szerepéről lásd TOLCSVAI NAGY 1996, 54–55: „Az elsődleges ikonicitás (hasonlóság) a szöveg stílusa és a vele kapcsolatba hozható értelem között állhat fenn, részeiben vagy egészében.”

<sup>36</sup> KEMÉNY 1974, 33.

megelégette a diplomatáskodást. A régi „Arany Sas” fogadóban szállott meg, ahol már egyetemi hallgató korában is lakott: akkor egy szobában, most kettőben, mert a legényének is ott kellett aludnia, és éjjel levetkőztetni, lábát, kezét megdörzsölni, betakarni, és jó éjszakát mondani, mint otthon Ungban, az ősi házban, ahol a föld, a mező és a patak az első foglalásból maradt meg az Alvincziak kezén. Az ungi berkek zúgnak, rejtőzködő kuruc, bujdosó honvéd járja, *a határszéli hegyek mint havas kísértetek állanak a tájon...* Be nagy kár, hogy az „Arany Sas”-ban nem lehetett falusi komondort tartani, amely Alvinczi Eduárdnak éjjel ugatott volna.

(*A vörös postakocsi*, 58)<sup>37</sup>

Az (5) középponti szereplője Alvinczi Eduárd, Krúdy egyik legismertebb, több műben is visszatérő alakja. Alvinczi figurája nemcsak azért jelentős a Krúdy-prózában, mert olyan általánosan nagyra értékelt műveknek fontos szereplője, mint *A vörös postakocsi* vagy *Az őszi utazások a vörös postakocsin* című regények, hanem azért is, mert esszenciálisan megjeleníti, magában hordozza számos Krúdy-mű szövegértelmezést meghatározó, szöveg-szervező elvként működő kettősségét: reális és irreális, más szóval: álomszerű, illetve – ettől nem függetlenül – múlt és jelen különleges kapcsolatát.

Alvinczi személyiségének különlegességét jól illusztrálja a fenti rövid részlet is, e különlegesség fókuszában az időtlenséget, mintegy az idő fölött való létezést láthatjuk, amely egyúttal a múltnak és a jelennek kibogozhatatlan, a valóságosság, a racionalitás (a „józan ész”) határait átlépő összefonódását is jelenti: *Harminchárom régi zászlósúr és várkapitány ment Bécsbe az udvarmesteri hivatalhoz; Miklós, a temesvári bán a buzogányával megdönteti a Burg kapuját; rejtőzködő kuruc, bujdosó honvéd járja...* Álom és valóság, ősi múlt és jelen, realitás és irreálitás fonódik tehát össze Alvinczi személyében – s ezeknek a szélsőséges ellentétét kapcsolja össze, nyelvi kép lévén sűrítetten, fokozott poétikai hatással az essivusi hasonlat. A stílushatás (a funkció) elemzésekor újból csak hangsúlyozni szükséges, hogy nem „egyszerű” hasonlatról van szó, ahol is a hasonlított és a hasonló még jóval inkább megőrzi elkülönítettségét, ahol a fogalmi elkülönítés, a külön entitásként értelmezés marad előtérben az értelmező feldolgozásban. Az essivusi hasonlat grammatikai szerkezete ugyanis éppen az egy entitásként való felfogás felé mozdítja el a fogalmi feldolgozást, tehát nem egyszerűen különböző, szaliens módon elkülönülő entitásokat hasonlítunk össze (a szokásos módon), ezeket egymás mellé állítva, azaz *a határszéli hegyeket és havas kísérteteket*, hanem egy entitásnak valamilyen állapotban való léteként dolgozzuk fel az adott viszonyokat a megértésben. A hasonlat ily módon járul hozzá – még egyszer érdemes hangsúlyozni: nyelvi kép voltánál fogva stilisztikai szempontból nem vagy kevésbé releváns szövegelemeknél jóval intenzívebben, nagyobb poétikai stíluspotenciállal – a szövegértelmezés, a sajátosan krúdys nézőpont, a „Krúdy-világ” létrejöttéhez.

További szöveghelyek, hasonlatok részletesebb elemzésére itt már nincsen mód, ezért tüzetesebb analízis nélkül, csupán összegzően megállapítva itt a fent részletesen bemutatott kettősségekhez hasonló dichotómiákat, azaz valóság és fikció, valóság és vágykép, álom és ébrenlét stb. „egybevonását”, a fentiekben bemutatott funkciók megerősítő illusztrálásaként idézek még néhány további példát:

- (6) Rezeda úr egy éjszakán – május volt – felnyitotta az utcáról az ablakot, amely Berta hálósobájába vezetett, mint Boccaccio tanácsolta. Lábujjhegyen, tapogatódzva közelgett a szobában, ahol csendes lélegzés hangzott a sötétségben. A helyet már

<sup>37</sup> KRÚDY 1956, 58.

előre tudta, ahol Berta aluszik, és már érezte az ágyból felszálló asszonyszagot, és lágy lélegzése a hölgynek mint tearózsa koszorú helyezkedett Rezeda úr fejére.

(*A vörös postakocsi*, 161)<sup>38</sup>

- (7) *A fák között mint álmokép mutatkozott az alvó tó és a szikes, kopár síkság, az őszi szeleknek, téli viharoknak e nagyszerű versenytere, de most állt az éj; állt a zsebóra, állt a csend.*

(*N. N.*, 538.)<sup>39</sup>

- (8) Az esti és éjjeli órákban, midőn Szindbád a fejét az ágy párnáján elhelyezte, és *a gondolatok mint búcsúzó vándormadarak mind ritkábban, mind messzebbre szállongtak körülötte*; vagy a reggeli heveréséseknél, midőn az éj kedves, meleg, csókos álma még félig ott volt az ágy takarója alatt, a puha párnán, a szőnyeg bolyhos légységében, és mintha még a küszöbön állna a fekete selyemruhás, piro-sálcás úridáma, az álmok dámája, kis lakktopánkjában és finom selyemharisnyájában, amilyent az udvarhölgyek hordanak hercegnők tudta nélkül – ebben az időben Szindbád, a hajóst magányos szobájában gyakorta felkereste egy kis fekete színésznő, fekete ruhában, fekete selyemharisnyában, sastollas kis kalapban, és a haja a füle mögött lágy volt, omlatag volt, de frissen fésült, mint ahogyan Szindbád a kis színésznőt egyszer, utoljára látta.

(*Szindbád*, 166.)<sup>40</sup>

## 5. Összegzés

A fent tárgyalt általánosabb, hasonlatelméleti kérdéseket érintő, az essivusi hasonlat kategóriájára vonatkozó megállapításokat és az elemzések tanulságait röviden a következőkben lehet összegezni: Mind grammatikai, mind stilisztikai megfontolásból a hasonlatok egyik típusának tekinthetjük a határozóvá tevő *mint*-tel alakult, a fent tárgyalt példákhoz hasonlóan metaforikus jellegű nyelvi szerkezeteket. Ennek alapján a hasonlatot implikáló határozók alaki jelölőinek a stilisztikában hagyományosan számon tartott köre bővítendő a morfológiai természetű szerkezetekben megjelenő *mint* viszonszóval.<sup>41</sup> Az essivusi hasonlat jellegzetesen átmeneti forma, szoros kapcsolatban a metaforával, így helyzete, fogalmi jegyei a prototípuselv alapján értelmezhetők.

Az elemzésekből levonható tanulságok alapján kijelenthető az is, hogy az e típusba tartozó Krúdy-hasonlatok különböző funkciókkal, számottevő mértékben, azaz jelentős stílus-elemként képesek hozzájárulni a szövegértelem kialakulásához. Az itt vizsgált szövegrészekben két lényeges funkciót figyelhettünk meg: az ironikus jelentés létrehozásához való hozzájárulást, illetve a reális és irreális, valóságos és álomszerű sajátosan krúdys egységben való ábrázolásában, egy szemantikai szerkezetbe történő összekötésében való részvételt. Ezek a funkciók ugyan szorosan kapcsolódnak a 2. pontban összefoglalt főbb hasonlatfunk-

<sup>38</sup> A (6)-ban „irodalom és élet” összekapcsolása is különösen fontos, iróniát eredményező tényező. Ez adja meg azt az ironikus alaphangot, amely aztán a hasonlatra is rávetül, „sugallva” a hasonlat ironikus értelmezését.

<sup>39</sup> KRÚDY 1978, 538.

<sup>40</sup> KRÚDY 1975, 166.

<sup>41</sup> A stilisztikai szakirodalom az alábbi ragokat és névutókat tartja számon e határozótípus alaki jelölőiként: *-ként; -képp(en); -mód(ra); -ul, -ül; -val, -vel; -nál, -nél; mód(já)ra, módján, gyanánt*. Vö. ZLINSZKY [1914] 1961, 198–199; KEMÉNY 1974, 47; SZATHMÁRI 1985, 116–117.

ciókhoz, ám az ironia esetében az essivusi hasonlatok bevonása, jellemzése érdemben gazdagíthatja a szakirodalom eddigi, más hasonlatfajták leírásán alapuló eredményeit; a reálist és irreálist, a valóságost és álomszerűt összekötő essivusi hasonlatok további vizsgálata pedig új irányokat nyithat meg a dimenziótágító hasonlatok és ezzel összefüggésben általában a specifikusan „krúdys” stílus további, az eddigieknél árnyaltabb leírásában.

### Bibliográfia

BENCÉDY et al. 1976

BENCÉDY József–FÁBIÁN Pál–RÁCZ Endre–VELCSOV Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1976.

CZÉRE 1987

CZÉRE Béla: *Krúdy Gyula*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.

EGRI 1969

EGRI Péter: *Álom, látomás, valóság*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1969.

HERCZEG 1959

HERCZEG Gyula: Krúdy hasonlatai. *Magyar Nyelvőr* 83/1. 1959, 41–58.

KEMÉNY 1974

KEMÉNY Gábor *Krúdy képköltés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

KEMÉNY 1991

KEMÉNY Gábor: *Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991 (Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes, 7).

KEMÉNY 1993

KEMÉNY Gábor: *Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képköltéséről és a nyelvi kép stilisztikájáról*. Budapest, Balassi Kiadó, 1993.

KEMÉNY 2002

KEMÉNY Gábor: *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002.

KEMÉNY 2016

KEMÉNY Gábor: *Krúdy körül. Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2016 (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 187).

KESZLER 2000

*Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER Borbála. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.

KOCSÁNY 2008

KOCSÁNY Piroska: Hasonlat. In: *Alakzatlexikon*. Főszerk. SZATHMÁRI István. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 266–279.

## KRÚDY 1956

KRÚDY Gyula: *A vörös postakocsi, Utazások a vörös postakocsin*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956.

## KRÚDY 1975

KRÚDY Gyula: *Szindbád*. Budapest, Magyar Helikon, 1975.

## KRÚDY 1978

KRÚDY Gyula: *Pesti nőrabló*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

## PETHŐ 2008

PETHŐ József: A hasonlatok szövegszerkezeti szerepe Krúdy utolsó Szindbád-ciklusában. In: *Elméletek és módszerek*. Szerk. P. LAKATOS Ilona–PETHŐ József. Nyíregyháza, Bessenyei György Könyvkiadó, 2008, 69–79.

## PETHŐ 2011

PETHŐ József: *Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011.

## PETHŐ 2014

PETHŐ József: Szecesszió és biedermeier. A stilizált biedermeier Krúdy novelláiban. In: *Születésnap kalandok*. Szerk. FRÁTER Zoltán–GINTLI Tibor. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2014, 41–49.

## PETHŐ 2018

József PETHŐ: „Unusual” similes. A cognitive stylistic approach of a special type of similes based on Gyula Krúdy’s fiction. In: *Polsko-węgierskie Badania Hungarologiczne. Lengyel–magyar hungarológiai kutatások*. Eds. Grzegorz BUBAK–NAGY László Kálmán–TÁTRAI Szilárd. Kraków, Jagello University, 2018, 217–227.

## RÁCZ 1974

RÁCZ Endre: József Attila: Eső. *Magyar Nyelvőr* 98/3. 1974, 290–298.

## RÁCZ 1976

RÁCZ Endre: Mondattan. In: BENCÉDY József–FÁBIÁN Pál–RÁCZ Endre–VELCSOV Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1976, 205–458.

## RÁCZ–SZEMERE 1989.

RÁCZ Endre–SZEMERE Gyula: *Mondattani elemzések*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.

## SZABÓ 1998

SZABÓ Zoltán: *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Budapest, Corvina Kiadó, 1998.

## SZATHMÁRI 1985

SZATHMÁRI István: A szó jelentésének stilisztikai vizsgálata. In: FÁBIÁN Pál–SZATHMÁRI István–TERESTYÉNI Ferenc: *A magyar stilisztika vázlata*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1985, 65–148.

## TÁTRAI 2008

TÁTRAI Szilárd: Irónia. In: *Alakzatlexikon*. Főszerk. SZATHMÁRI István. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2008, 311–320.

## TÁTRAI 2011

TÁTRAI Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011.

## TOLCSVAI NAGY 1996

TOLCSVAI NAGY Gábor: *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

## ZLINSZKY [1914] 1961

ZLINSZKY Aladár: Stilisztika és verstan. In: *A magyar stilisztika útja*. Szerk. SZATHMÁRI István. Budapest, Gondolat Kiadó, 1961, 137–213.